

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТОГЕННИХ ЗОН ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стаття присвячена гендерним особливостям конфліктогенних зон особистості старшокласників. Досліджено домінуючий тип, структура і вікова динаміка розвитку гендерної ідентичності. Виявлена схожість системи відносин особистості юнаків і дівчат у віці 15-17 років. Визначені домінуючі конфліктогенні зони особистості старшокласників, а саме, ставлення до осіб протилежної статі, страхи та побоювання і почуття провини.

Ключові слова: гендерна ідентичність, маскуліність, фемініність, андрогінність, юнацький вік, система відносин особистості, конфліктогенні зони.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження гендерних особливостей конфліктогенних зон особистості старшокласників пов'язана зі швидкими змінами в життєвому устрої нашого суспільства. Гармонійний розвиток особистості – одна із центральних проблем психології. Особливого значення гармонійність розвитку особистості набуває в контексті формування особистості старшокласника. Не підлягає сумніву, що ранній юнацький вік – це вік особистісного самовизначення, активного пошуку своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі смислу (сенсу) свого власного існування. За цих умов найважливішою особистісною характеристикою виступає психологічна стать і гендерна рольова поведінка. Рання юність (15-17 років) – період особистісної нестійкості, у тому числі й в гендерному аспекті.

Образ-Я чоловік / жінка посилено конструюється юнаком під впливом різних соціалізуючих факторів і міцно вбудовується в загальну Я-концепцію [8].

Відповідно до концепції відносин особистості В.М. Мясичева, психологічним ядром особистості є індивідуально цілісна система її суб'єктивно-оцінних відносин до дійсності, яка презентує інтеріоризований досвід взаємостосунків з іншими людьми в умовах соціального оточення. Системним параметром, що характеризує гармонійну особистість, є високий рівень збалансованості системи відносин, як центральної особистісного утворення. При цьому позитивний або негативний досвід взаємостосунків з людьми формує і відповідну систему внутрішніх відносин особистості [5]. Необмежений вплив західної культури та некритичне прийняття її, зміщення акцентів у змісті життєвих орієнтирів з духовних до матеріальних, поява нових зразків жіночої та чоловічої поведінки у сім'ї, що більшою мірою відображають далеко не кращий варіант життєвого устрою західного суспільства, – усе це призвело і веде до проблем, котрі стосуються питань самовизначення особистості старшокласників. Тому проблема дослідження особливостей гендерної ідентичності і системи відносин особистості старшокласників є актуальною та своєчасною.

Аналіз останніх публікацій. Вивченню змісту гендерної ідентичності підрастаючого покоління присвячена значна кількість наукових праць. Особливої актуальності набули дослідження Т.А. Арканцевої,

Н.В. Барінової, О. Васильченко, В.Г. Горчакової, О.М. Дубовської, І.С. Кльоциної, В.Г. Романової, Т.І. Юферевої. Одні вчені під час вивчення образу чоловіків і жінок основну увагу приділяли їх особистісним особливостям, інші – поведінковим характеристикам, зокрема тим, що формуються у процесі спілкування. За результатами досліджень деяких зарубіжних авторів, зокрема (M. La France, B. Carmen, 1980; A. Locksley, M. Colten, 1979; B. Lott, 1978), діти, які поведуться в чіткій відповідності щодо вимог їх статевої ролі, часто відзначаються більш низьким інтелектом та меншими творчими здібностями [3]. Дослідження уявлень підлітків щодо ідеальних гендерних ролей показують, що ідеальний чоловік характеризується такими якостями як сміливість, сила, витривалість, впевненість, відповідальність, тоді як, ідеальна жінка – ніжна, ласкава, м'яка, дбайлива, і в той же час, упевнена, відповідальна і активна. Отже, ідеальним чоловіком для підлітків є типово маскуліний тип, а ідеальна жінка належить до андрогенного типу [1, 2].

Чимало уваги сучасні дослідники присвячують пошуку взаємозв'язку гендерної ідентичності і особистісних властивостей. Зокрема, вивчалися гендерні особливості психологічного благополуччя, мотивація аффіліції і досягнення домінантності, агресивності [1, 2, 3]. Певна кількість наукових праць розкриває дослідження Я-концепції і особистісних орієнтацій у дитячому і юнацькому віці [1]. У той же час, не зважаючи на значимість і результативність проведених досліджень, проблема гендерних особливостей конфліктогенних зон особистостей у старшокласників є недостатньо висвітленою.

Метою статті є визначення гендерних особливостей системи відносин особистості та виявлення її конфліктогенних зон у старшокласників.

Виклад матеріалу. Експериментальною базою дослідження цього феномену стали учні 10-11 класів загальноосвітніх шкіл м. Харкова, середній вік яких є 16,2 років, із них 56 дівчат та 44 юнаки. Кількість старшокласників із повних сімей складає 65 відсотків.

Гендерна ідентичність вивчалась та аналізувалась за методикою "Маскуліності і фемініності" С. Бем [8], а система взаємовідношення особистості за методикою "Незавершені речення" Сакса-Леві. Статистична обробка проводилася за допомогою методів параметричного порівняння середніх величин за

Ст'юдентом та кореляційного аналізу [7].

Найбільш поширеною серед нормативно-рівневих типологій гендерної ідентичності до сьогодні залишається концепція маскулінності-фемінності

С. Бем, в якій виділено три типи ідентичності – маскулінний, фемінний та андрогінний. Отримані дані за методикою "Маскулінності і фемінності" С. Бем подано в табл. 1.

Таблиця 1

Групи	Середні показники гендерної ідентичності (M±m)		
	Маскулінність	Фемінність	Індекс IS
Юнаки (n=44)	0,70±0,15	0,52±0,16	-0,42±0,53
Дівчата (n=56)	0,56±0,17*	0,72±0,12*	0,37±0,51*

Примітка: * достовірні відмінності на рівні значущості $p > 0,05$

Згідно із даними дослідженнями, середні показники, отримані в групах юнаків і дівчат, мають статистично достовірні відмінності – в юнаків у структурі гендерної ідентичності більшою мірою представлені риси маскулінності (0,70±0,15), а у дівчат – фемінності (0,72±0,12), що засвідчує гетеросексуальний розвиток. Проте середній інтегральний показник психо-

логічної статі як у групі юнаків, так і в групі дівчат знаходиться в інтервалі, який вказує на андрогенність (-0,42±0,53 у юнаків і 0,37±0,51 у дівчат).

Отримані результати потребують додаткового аналізу частотного розподілу типів гендерної ідентичності (рис. 1, рис. 2).

Рис. 1. Загальні результати гендерного аналізу психологічної статі у юнаків

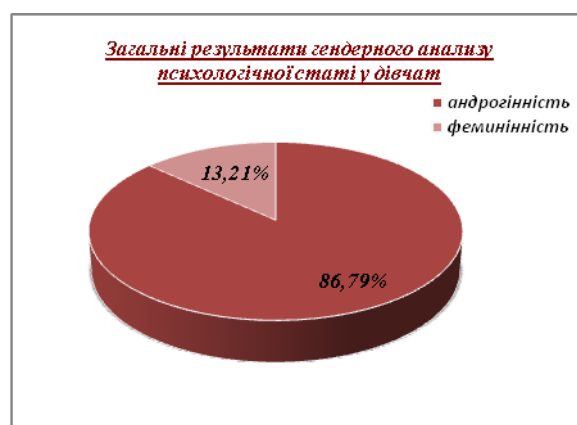

Рис. 2. Загальні результати гендерного аналізу психологічної статі у дівчат

Проаналізувавши індивідуальні показники психологічної статі в юнаків та дівчат, ми виявили, що переважним типом гендерної ідентичності є андрогенність (78,72% у юнаків і 86,79% у дівчат). Представлені дані відображають соціокультурні умови розвитку сучасних старшокласників. Сучасна культура, безумовно, відрізняється за своїм уявленням про гендерні відмінності і гендерну рівність від попередніх культур. Так, І.С. Кон відзначає такі характерні сучасні тенденції: радикальні зміни традиційної світової стратифікації, послаблення статевих розмежувань у поведінці (наслідок спільної трудової діяльності і спільного навчання), перехід у взаємостосунках між чоловіками і жінками від ієрархічного підпорядкування до рівноправності, зміна культурних стереотипів маскулінності – фемінності [7].

Більшість дослідників дотримуються думки, що цілісну особистість характеризує не маскулінність і фемінність, а андрогінність, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності, свобода тілесних експресій і пе-

реваг від жорсткого диктату статевих ролей [3]. З цих позицій домінування андрогенності в досліджуваних старшокласників може забезпечувати більші можливості соціальної адаптації, здатність бути гнучкими у виборі поведінкових ролей, залежно від обставин (іноді – більш маскулінних, іноді – більш фемінних) [1, 3].

Унаслідок того, що у віці, який нами вивчається, активно формується гендерна ідентичність, а на формування рольових установок особистості впливає коло близьких людей, ми більш детально проаналізували процес розвитку гендерної ідентичності в юнаків та дівчат у віці від 15 до 18 років (рис. 3, рис. 4.)

За результатами порівняльної гістограми на рис. 3 і 4 можна помітити, що в юнаків віком 15 років гендерна ідентичність знаходиться на грані формування, а в період із 16 до 18 років у них починається стрімке зростання маскулінних психологічних якостей. Дівчата, яким виповнилося 15 років, мають більш високий відсоток фемінності в порівнянні з 16-18 річним віком.

Система відносин особистості формується під впливом суспільних стосунків, якими особистість

пов'язана з навколишнім світом, своїм мікро- і макро-соціальним оточенням. Відносини особистості – це активний, свідомий, інтегральний, вибірковий, заснований на досвіді зв'язок особистості з різними сторонами дійсності. На думку В.М. М'ясищева – це систе-

моутворюючий елемент особистості, яка постає як система відносин. Відкриття себе в ранній юності як неповторно унікальної особистості нероздільно пов'язано з відкриттям соціального світу, в якому цій особистості належить жити [5].

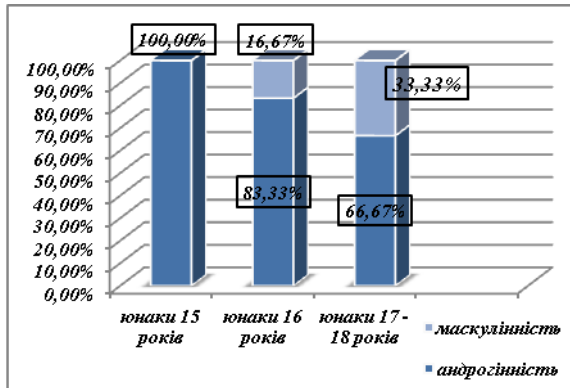

Рис. 3. Порівняльна гістограма переважання типів психологічної статі у юнаків за віком.

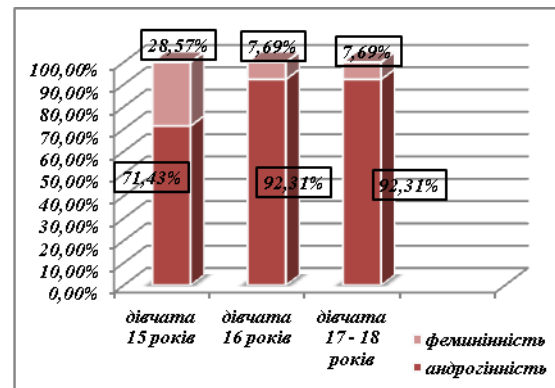

Рис. 4. Порівняльна гістограма переважання типів психологічної статі у дівчат за віком.

Саме в цей період рефлексивні процеси стають активними, самовизначення має комплексний характер, оскільки розповсюджується як на професійну сферу (вибір майбутньої трудової діяльності), так і на сімейну (вибір шлюбного партнера, створення сім'ї), і на суспільну (громадянські позиції, вибір друзів) тощо.

Юнацька рефлексія є, з одного боку, усвідомлення власного "я" ("Хто я?", "Який я?", "Які мої здібності?", "За що я можу себе поважати?"), а з іншого – усвідомлення свого стану в світі ("Який мій життєвий ідеал?", "Хто мої друзі і вороги?", "Ким я хочу стати?", "Яке моє майбутнє?").

Як свідчать отримані дані (рис. 5.), у системі відносин особистості у юнаків і дівчат спостерігається значна подібність.

Аналіз ефективної оцінки різних сфер у системі відносин особистості показує, що найбільш позитивно старшокласники ставляться до свого минулого (3,07 у дівчат і 3,41 у юнаків), майбутнього (3,29 у дівчат і 3,21 у юнаків) і власних цілей (3,70 у дівчат і 3,67 у юнаків), при цьому показники ставлення до себе значно нижче (1,45 у дівчат і 1,31 у юнаків). Отримані дані показують, що може мати місце протиріччя між недиференційовано позитивним відношенням до свого життя, своїх можливостей і актуальною самооцінкою, заснованою на діяльності.

Сфера сімейних відносин у цілому забарвлена, при цьому найбільш високі показники відношення до матері (3,57 у дівчат і 3,51 у юнаків), дещо нижчі показники відношення до своєї сім'ї (2,63 у дівчат і 2,70 у юнаків) і найнижчі у цій сфері показники відношення до батька (2,18 у дівчат і 2,25 у юнаків), що можна пояснити визначальним вкладом матерів у сімейні взаємини, комунікацію і виховання дітей, у той час як батьки більшою мірою реалізують свою активність у професійній діяльності.

Найбільш конфліктогенна сфера міжособистісних відношень, особливо, відношення до протилежної статі

(-1,07 у дівчат і -1,23 у юнаків), при тому, що відношення до сексу характеризується позитивним емоційним забарвленням (1,63 у дівчат і 1,42 у юнаків). Такі результати можуть свідчити про актуальний внутрішньо особистісний конфлікт, що підтверджується високими показниками таких виявів як почуття провини (-3,64 у дівчат і -3,67 у юнаків) і страхів та побоювання (-2,89 у дівчат і -2,93 у юнаків). Зовнішніми умовами такого конфлікту може бути неможливість задоволення активних мотивів самоствердження. Внутрішніми умовами може виступати власне протиріччя між різними мотивами і відношеннями особистості.

Сфери відношень, які мають стійке негативне забарвлення, є конфліктогенною зоною особистості і можуть виступати як джерело внутрішньо особистого або соціального конфлікту. Частоту конфліктогенних зон можна детально простежити за даними, представленими в таблиці 2.

Частотний аналіз констатує, що домінуючою конфліктогенною зоною є сфера відношення до протилежної статі (діагностовано у 47,73% юнаків і у 69,64% дівчат), що супроводжується побоюваннями (у 79,55% юнаків і у 69,64% дівчат) і почуттям провини (у 68,18% юнаків і у 73,21% дівчат). Отримані дані співвідносяться з висновком [цит. за 1] про існування двох тенденцій: гендерної сегрегації (дивергенція) статей і конвергенції статей. Ці тенденції мають вікову специфіку. Уже в молодшому шкільному віці вибудовуються дві різні субкультури, які належать різним статям, і цей процес продовжується до юнацького віку. Різниця в соціальних установках може призводити до конфліктів у міжгендерних взаєминах.

Кореляційний аналіз отриманих даних дозволив виявити, що відношення до сім'ї позитивно взаємопов'язане з відношенням до матері (0,577), відношення до батька корелює з відношенням до майбутнього (0,424), що дозволяє стверджувати про визначальну

сімейну роль матері і професійну роль батька у системі установок особистості старшокласників. Також виявлено позитивний кореляційний зв'язок відношен-

ня до сексу з відношенням до сім'ї (0,403), що свідчить про провідну роль сім'ї у формуванні моделей сексуальної поведінки.

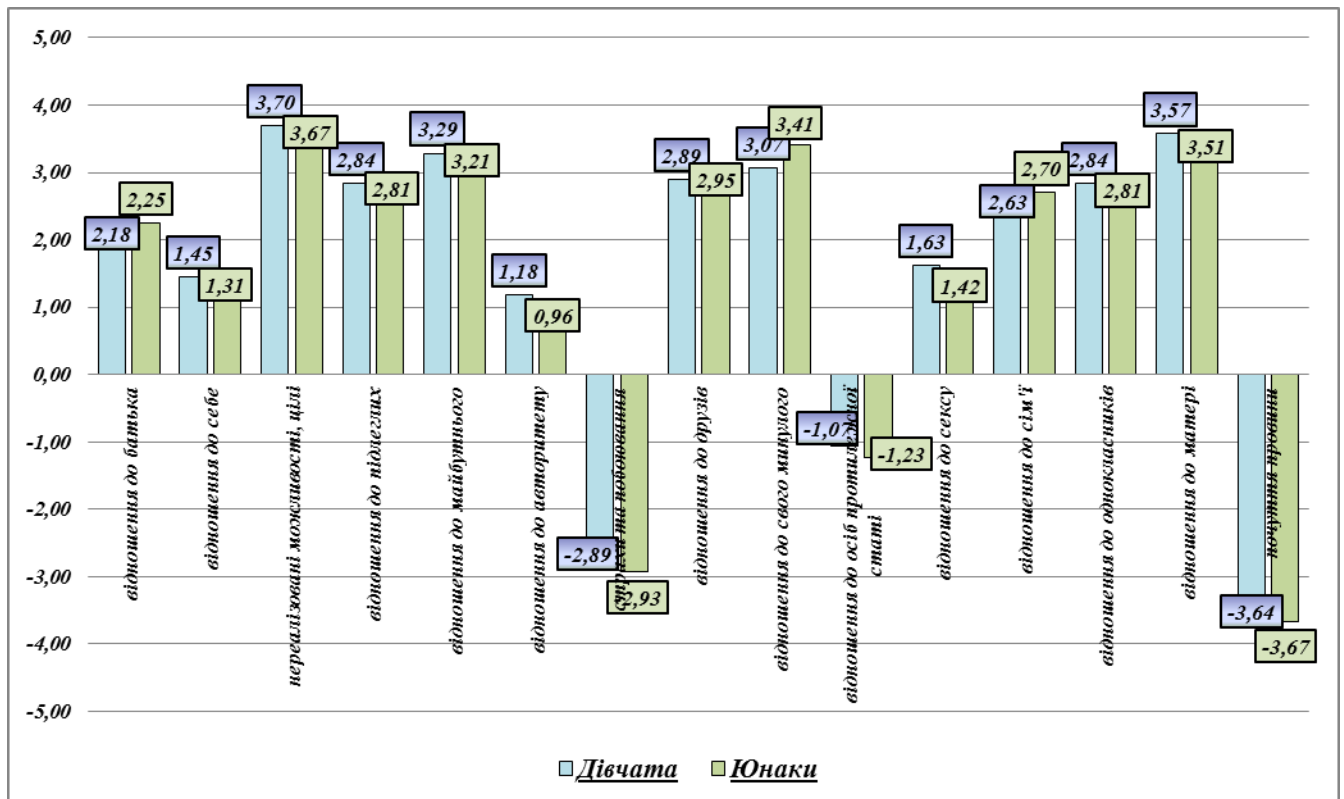

Рис. 5. Середні показники відношень за сферами

Таблиця 2

Частота конфліктогенних зон особистості по групах

Сфери відносин	Юнаки		Дівчата	
	Абсолютна частота	Відсотки	Абсолютна частота	Відсотки
відношення до батька	5	11,36	7	12,50
відношення до себе	12	27,27	11	19,64
нереалізовані можливості	0	0,00	0	0,00
відношення до підлеглих	1	2,27	0	0,00
відношення до майбутнього	4	9,09	2	3,57
відношення до авторитету	13	29,55	16	28,57
страхи та побоювання	35	79,55	39	69,64
відношення до друзів	1	2,27	0	0,00
відношення до свого минулого	4	9,09	0	0,00
відношення до осіб протилежної статі	21	47,73	39	69,64
сексуальні відношення	1	2,27	5	8,93
відношення до сім'ї	2	4,55	6	10,71
відношення до однокласників	0	0,00	-1	1,79
відношення до матері	5	11,36	5	8,93
почуття провини	30	68,18	41	73,21

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, домінуючим типом гендерної ідентичності у старшокласників є андрогенність, при цьому в структурі гендерної ідентичності юнаків більшою мірою представлені риси маскулінності, а у дівчат – фемінінності. Вікова динаміка розвитку гендерної ідентичності характеризується заростанням маскуліних

психологічних якостей як у юнаків, так і у дівчат. У системі відносин особистості у юнаків і дівчат виявляється значна подібність. Найбільш конфліктогенна сфера відносин до протилежної статі вказує на гендерну сегрегацію. Позитивне відношення до сексу при негативному відношенню до осіб протилежної статі свідчить про актуальний внутрішньо особистісний конфлікт і підтвер-

джується високими показниками таких проявів як почуття провини та страхів і побоювань.

Результати дослідження, зокрема, виявлені кореляційні зв'язки, вказують на провідну роль сім'ї у формуванні установок особистості до найважливіших

елементів Я-концепції, тому перспективним буде вивчення взаємозв'язку сімейної взаємодії і системних характеристик сім'ї та гендерних установок особистості старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2006. — 431 с.

2. Введение в гендерные исследования: учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. – Харьков : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. 1. – 708 с.

3. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. - СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

4. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. Карелин. – М. : Эксмо, 2007. – С. 22-24.

5. Мясичев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясичев. – М. : МПСИ, 2005. – 158 с.

6. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие / А. Д. Наследов – СПб. : Речь, 2007. – 392 с.

7. Кон И. С. Мальчик – отец мужчины / И. С. Кон. — М. : Время, 2009. — 704 с.

8. Реан А. А. Психология изучения личности / А.А. Реан. — СПб., 1999. – 288 с.

Подано до редакції 08.10.12